DOSYA/DERLEME

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİ PROGRAMLARINDA YEREL YÖNETİMLER

*Can Giray ÖZGÜL**

Türkiye'de ilk yerel yönetim biriminin kurulduğu 1855'ten başlayarak günümüze kadar gelen süreçte, yerel yönetimler ve siyaset arasındaki ilişkiyi birbirinden koparılamaz bir sarmala benzetebiliriz.

Özellikle "yerel siyaset" olarak adlandırılan birey-devlet, birey-topluluklar ve topluluklar-devlet arasındaki ilişkilerin bütünü düşünüldüğünde, yerel yönetimler siyaset alanında birer mihenk taşı olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin hem devlet tarafından üretilen politikaların yerelde uygulayıcısı olması hem de yerelin kendi imkanları ile oluşturduğu politikaları yönetmesi açısından taşıdığı önem göz önüne alınırsa siyaset alanındaki etkisi daha iyi görülmektedir.

Siyasi parti programlarındaki yerel yönetim yaklaşımlarını çözümleyebilmek için öncelikle partilerin konumlandığı siyasal ideolojilerin yerel yönetim algıları incelenmelidir. Bu konuda yerleşik olan üç temel paradigma (Liberal, Weberyan ve Marksist) ile bunların çevresinde filizlenen çeşitli yaklaşımların (Yeşil düşünce ve Neo liberalizm) yerel yönetimlere ilişkin görüşlerinin neler olduğu, çalışmanın asıl hedefine ulaşmada yardımcı rol üstlenmektedir.

Türkiye'deki siyasi partilerin mevcut ideolojiler içerisindeki konumu ile gerçekte içinde bulundukları konum arasındaki farklılıklardan kaynaklanan anlam kaymaları vardır. Dünyada yıllardır yaygın söylem olan "merkeziyetçi sağ" ve "adem-i merkeziyetçi sol" ifadesinin Türk siyasal hayatı açısından doğruluğu ve farklı zaman dilimlerinde konjonktüre uygun olarak geçirdiği dönüşüm düşünüldüğünde bu durum daha net görülmektedir. Türkiye'deki siyasi partilerin, siyasal ideolojiler skalasında nasıl konumlandığı ve bu partilerin hazırladıkları programların ne anlama geldiği sorularına cevap aranacaktır. Böylece siyasi parti programlarında yerel yönetimlerin nasıl ele alındığı daha net ortaya konulabilecektir.

Parti programlarının ve siyasal arenanın karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediği, yerel yönetimler üzerinde bu etkileşimin nasıl şekillendiği beş tarihsel döneme ayrılarak incelenecektir. Özellikle 1980 sonrası döneme odaklanmakla birlikte tarihsel süreçte 24 siyasi partinin programlarında yerel yönetimlerin nasıl yer aldığı, farklı ideolojilerdeki partilerin nasıl benzer politikaları benimsediği soruları ise çalışmanın cevap aranan temel problemidir. 1980 sonrası dönemin üzerinde özellikle durulmasındaki amaç ise, belli bir olgunluğa erişmiş olan Türk yerel yönetim sisteminin çeşitli ideolojilere sahip partiler tarafından farklı ele alınması beklenirken, uygulamada bunun tam tersi bir durumun yaşanmış olmasıdır. Neo-liberalizm ile birlikte partilerin ideolojileri ne olursa olsun yerel yönetimler üzerine düşünceleri tek tipleşmiştir. Bu tek tipleşmeyi parti programları üzerinden ortaya koyup, nedenlerine değinmek çalışmanın asıl amacıdır.

I. Yerel Yönetim Kuramları ve Siyasal İdeolojiler

Tarihsel olarak antik kent devletlerinden, Roma İmparatorluğu'na, Ortaçağ Avrupa'sından Yeniçağ'da ulus-devletlerin kurulmasına kadar geçen süreçte yerel yönetimlere ilişkin olarak birçok fikir

**Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*

ortaya konmuştur. Fakat bu dönemlerde herhangi bir kuram oluşmamıştır. Yerel yönetimlere ilişkin ciddi kuramların ortaya konması için devlet kuramlarının gelişmesini beklemek gerekmiştir **(Şengül, 2009; Yıldırım, 1990).** Bu görüş genel kabul görmekle birlikte özgün bir yerel yönetim kuramının varlığını kabul edenler de vardır. Bu ayrım sonucunda yerel yönetimlere ilişkin iki temel açıklama yapılmaktadır. Bunlardan ilki yerel yönetimleri merkezi yönetimin bir uzantısı, alt kademesi olarak görüp salt hizmet sunumunun birer aracı olarak kabul edenler tarafından yapılmıştır. Bentham'a göre merkezi yönetimlerce düzenlenecek olan yerel yönetimler en çok sayıda insana en büyük mutluluğu getirecektir **(Keleş, 2009).** Cockburn ise yerel düzeyde faaliyet gösteren tüm devlet kuruluşlarını yerel devlet olarak niteler ve devletin özünde bütüncül bir yapı olduğunu söyler **(Şengül, 2009).** Diğer açıklama ise demokrasilerin yeşerdiği mekanlar olarak yerel yönetimleri ayrı özerk bir yapıya sahip birimler olarak ele alır. Mill'e göre özerk yerel yönetimler, siyasal eğitimin bir okuludur ve bir yandan yerel nitelikteki tüm işleri yerine getirirken bir yandan da demokrasinin temel öğesi olarak varlıklarını sürdürürler **(Keleş, 2009).**

18. yy. sonu ve 19. yy. başında ister merkeze bağlı, ister özerk olsun yerel yönetimleri geliştiren bu düşünceler temelde faydacılık (pragmatizm) olarak adlandırılan akıma dayanır ve liberal düşüncenin temelini oluşturur **(Keleş, 2009).**

19. yy'da yerel yönetimler alanında yararcıların fikirlerinden beslenerek güçlenen liberalizme karşı farklı akımlar da oluşmaya başlamıştır. Sınıf temelli analize dayanan Marksist yerel yönetim kuramı ve bürokratik-yönetsel analize dayanan Weberyan yerel yönetim kuramları en önemli iki alternatif akımdır.

Liberalizm dinamik bir ideoloji olarak, zaman içerisinde çeşitli dönüşümler yaşamış, birbirinden farklı düşünce akımlarının etkisinde kalmıştır. Bu farklı akımların yerel yönetimlere bakışları farklı olmuştur. Farklılaşmaya karşın liberalizm düşüncesinde yerel yönetimlere yönelik en önemli açıklama tarzı yerel yönetimlerin 600 yıllık bir geleneğin varlığına dayandığı ve bu sebeple yüceltilmesi gerektiği fikridir **(Güler, 2006).** Bu ön kabulün yanında liberal yerel yönetim kuramı, liberal ideolojinin kendisi gibi zaman içinde farklı bakış açılarına bürünmüştür. Klasik liberalizm olarak adlandırılan ve 20.yy'ın ikinci çeyreğine kadar gelen zaman dilimi içerisinde kendisine "gece bekçisi" işlevi öngörülen devlet düşüncesi hakimdir. Devlete bu şekilde olumsuz yaklaşılmasının bir sonucu olarak denge yerel yönetimler lehine kurulmuştur. Eşitlik, özgürlük, temsil, siyasal sorumluluk ve siyasal katılım gibi demokratik değerlerin yatağı olması nedeniyle klasik liberalizm yerel yönetimleri yüceltmiştir.

1930'lu yıllarla beraber başlayan dönemde ortaya çıkan sosyal liberalizm düşüncesi devlete "tekelci" bir rol üstlendirmiştir. Tüm dünyada etkisini gösteren ekonomik krizin serbest piyasayı vurması sonucunda Keynesyen politikalar olarak adlandırılan ve devletin denetimini esas alan yaklaşım "sosyal devlet" ya da "refah devlet"ini doğurmuştur. Devlet kuramında yaşanan bu dönüşüme paralel olarak yerel yönetimlerde de farklılaşma yaşanmıştır. Bir görüşe göre, teknik gelişmişlik nedeniyle mevcut yerel yönetim alanlarının etkinliği bozacak ölçüde küçük olduğu, teknik gelişmelerin merkezi düzeyde uzmanlaşmayı arttırdığı, bunun ise çok sayıda yerel yönetim birimiyle eşgüdümü çetrefilli bir duruma getirdiği ileri sürülmüştür. Hizmetlerin görülmesinde teknik boyut ağır basmıştır **(Güler, 2006).** Yerel yönetimler, merkezin bir uzantısı olarak verimli hizmet sunumunun bir aracı gibi düşünülmeye başlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise liberalizm içinde tekrar bir değişim yaşanmış ve yerel yönetimlere yeni bir değer yüklenmiştir. Neo-liberalizm olarak adlandırılan bu akımın yerel yönetime ilişkin düşüncesine ilerleyen kısımda değinilecektir.

Liberalizm'e alternatif kuramlardan ilki olan Weberyan kuram, devleti kutsayarak yönetimin bir bütün olduğunu düşünür. Bütünün parçaları olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler birbirinden ayrılmaz parçalardır. Bu sebeple yerel yönetimlere ilişkin özerklik düşüncesi yanlıştır. Yerel yönetim, merkezi yönetimin sorumluluklarını paylaşan ve onu

yerelleştiren bir parça olarak görülüp, aralarındaki işlevsel ve birbirini tamamlayan işbölümü vurgulanır **(Şengül, 2009)**. Özerklik karşıtı olmakla birlikte bu düşünce güçsüz bir yerel yönetim düşüncesinin varlığı anlamına gelmemektedir.

İkinci alternatif olarak Marksist kuramın en temel görüşü ise devletin egemen sınıfların bir aracı olduğu yönündedir. Bu tespit, ekonomik temelli alt yapının, materyalist anlayışın bir sonucu olarak devlet temelli siyasal üst yapıyı şekillendirmesinden kaynaklanır. Sermaye sahipleri ekonomik sisteme hakim olarak alt yapıya da hakim olurlar. Alt yapının, üst yapıyı şekillendirdiği düşünüldüğünde, üst yapının da sermaye sahipleri tarafından şekillendiği sonucuna ulaşılır. Böylece devlet, hem merkezde hem de yerel yönetimlerde sermaye sahiplerinden oluşan egemen sınıfların aracı haline gelir. Devlet bir sınıfın aracı olarak bütünlüğü olan bir yapı şeklinde değerlendirilir. Devletin farklı birimleri arasındaki çelişkiler ya yok sayılır ya da önemsenmez. Yerel düzeyde faaliyet gösteren devlet kuruluşları yerel devlet olarak nitelendirilir **(Şengül, 2009)**.

Marksizm'in idealize ettiği yönetim tarzı, öz yönetimdir. Öz yönetim yerel düzeyde gerçekleşir fakat yerel yönetim değildir. Öz yönetimin gerçekleştirilebilmesi için devletin ele geçirilmesi gerekir. Bu ele geçirme hareketi de alttan gelen bir tepki sonucu olacağı için ilk hedef yereldeki devlet aygıtlarıdır. Yani yerel yönetimler ya da Marksizme göre "yerel devlet" gerçekleştirilmek istenen ideal düzene giden yolda ilk ele geçirilmesi gereken yerler olarak büyük önem taşır.

Oldukça gelişmiş olan bu üç yaklaşımın yanında, temelleri ve fikirleri sürekli yenilenerek değişen iki akımın daha yerel yönetimlere bakışına değinmek gerekir. 1960'larda başlayıp 1970'lerde hız kazanan yeşil düşünce ile 1970'lerde fikir temelinde gelişip 1980'li yıllarla birlikte dünya üzerinde geniş bir alanda uygulamaya geçen neo-liberal düşünce yerel yönetimlere yönelik değinilmesi gereken bir literatüre sahiptir.

Yeşil düşüncenin yerel yönetimlere yönelik en temel görüşü taban demokrasisidir. Ekoloji ile birlikte taban demokrasisi yeşil düşüncenin asıl kimliğini oluşturan temel öğelerdir **(Zeka, 1989)**. Taban demokrasisi fikri temelinde bir öz yönetim anlayışını barındırır. Buna göre yerel, adem-i merkeziyetçi, halkın doğrudan denetimine dayanan kooperatifçilik ve köy-mahalle-kasaba gibi küçük yerleşim birimlerini öngörür **(Şimşek, 1993)**. Bu öngörülerin gerçekleşmesi sonucunda yerel özerkliğin sağlanacağına inanılır. Bu sebeple yerel yönetimlere büyük önem verilir.

Dünyadaki örneklerine bakıldığında partileşmiş olan yeşil düşüncenin daha etkili ve güçlü olduğu alanın yerel yönetimler olduğu, ulusal siyaset sahnesine çıktıklarında aynı işlevselliğin sağlanamadığı ve basit bir koalisyon ortağı konumuna indirgendikleri görülmektedir.

Neo-liberal düşünce ise temelde klasik liberal düşüncenin kavramlarına bir dönüşü ifade eder. Refah devleti politikalarına bir tepki olarak özgürlük, bireycilik, görünmez el, sınırlı devlet ve serbest-rekabetçi piyasa gibi kavramları yeniden ön plana çıkarmıştır. Kuşkusuz salt bu kavramlara geri dönüş bu akımı "yeni" (neo) olarak ifade etmek için yeterli bir neden değildir. Bunların yanında yeni olarak "sivil toplum", "özelleştirme", "minimal devlet", "yönetişim" ve "ulus devletin sınırlarının erimesi" sık başvurulan kavramlar haline gelmiştir.

Neo-liberalizm temel olarak, yönetimin artık ulus-devletlerin yapıları içine sıkışamayacağı, küresel düzeyde uluslararası kuruluşların, yerel düzeyde yerel yönetim birimlerinin süreçte yer alması gerektiğini savunur. Ulus-devletlerin yeni rolünün küresel ile yerel arasındaki iletişimi kurmak ve onlara faaliyetleri için gerekli olan meşruiyeti sağlamak olduğunu söyler. Ulus-devletin varlığında meydana gelen bu aşınma merkezi yönetimi zayıflatırken, yerel yönetimleri kuvvetlendirir.

Yapıda meydana gelen bu değişmenin sonucunda siyasi ve yönetsel olarak yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede, ortak bir amacı gerçekleştirmek için tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir işbölümüne dayalı olarak üretim yapan, bunun gerçekleşmesinde kaynakları kendiliğinden kullanan yönetimden, ağ ilişkileri içinde konumlanmış, çok aktörlü, adem-i merkezi, kendisi yapmaktan çok toplumdaki bütün aktörleri yetkilendiren, yönlendiren ve kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran yönetişim anlayışına geçildiği ileri sürülmektedir **(Güzelsarı, 2003)**. Merkezi yönetimin gücünü kıran bu yaklaşım yerel

yönetimleri ön plana çıkarır. Neo-liberalizm'in temel kuramcılarından Hayek'e göre, davranış ve kararlar merkezi bir planlamanın kontrolü dışında bırakılırsa daha etkin işleyen ve daha çok yönlü bir toplum düzeni oluşturulabilecektir **(Aktan, 1995).** Yetkilerin yerel yönetimlere geçmesinin ardından ikinci bir aşama olarak yerel yönetimlerin yalnızca karar alma yetkisini elinde tutması gerektiği, alınan kararların uygulanmasında özel sektörün devreye sokulması üzerinde durulur. Yerel yönetimlerin özünde yaşanan bu dönüşümün tam olarak uygulanabilmesi için yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi gerektiği iddia edilir. Etkinlik, karlılık ve verimliliğin ön planda olduğu işletme mantığı yerleştirilmeli ve kamu hizmeti anlayışında bir değişim gerçekleşmelidir. Bu noktada neo-liberalizmin bir başka kavramı olarak minimal devlet ortaya çıkar.

Minimal devlet, devletin faaliyet alanlarını ekonomi öncelikli olarak aşama aşama terk etmesini ifade eder. Friedman'a göre, devletin faaliyet alanları sınırlandırılmalıdır. Devletin başlıca görevi, hukuk ve düzeni sağlamak, özel teşebbüslerin kendi aralarındaki sözleşmelerin yürürlüğünü temin etmek ve rekabetçi piyasaları teşvik etmek suretiyle özgürlüğümüzü korumak olmalıdır. Devletin gücü sınırlandırılmalıdır. Özgürlüğün korunması, devletin gücünün sınırlandırılması ve desantralize edilmesiyle mümkündür **(Aktan, 1995)**. Sınırlı hale gelen devletin çekildiği alanlara özel sektörün girmesi söz konusudur.

Kamu hizmetlerinin büyük kısmını yerine getiren ve uzunca bir dönem hizmet sunumunun bir parçası olarak düşünülen yerel yönetimler, kamu hizmetlerinin terk edilmesi sonucu etkinliğini yitirecekmiş gibi görünse de, merkezi devlet karşısında neo-liberal düşünce tarafından kendisine verilen yeni rolü sebebiyle ön plana çıkmıştır.

II. Türkiye'de Siyasi Partilerin Konumlanması

Temel olarak 1980 sonrasında yerel yönetimlerde yaşanan dönüşüme odaklanmış olmakla birlikte, çalışmanın Osmanlı dönemine kadar gitmesi, günümüzdeki canlı tartışmanın ilk temellerinin 1908'de başlayan partileşme süreci ile atılmış olmasıdır[1] . Kanun-i Esasi ve ardından İstibdat döneminde ortaya çıkan cemiyetler, II. Meşrutiyet ile birlikte yasal zemin kazanmış ve örgütlenmişlerdir. Yasallık sorununun ortadan kalkması ile birlikte seçimler aracılığıyla iktidar olmak isteyen cemiyetler partileşmiş, toplumsal bir tabana sahip olmak ve birbirlerine karşı konumlanmak gereksinimi duymuşlardır.

O günlerde kendini "İttihat ve Terakki Fırkası" ile "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" olarak iki temelde konumlayan siyasal hareketler, Türk siyasal hayatına günümüze kadar yön vermiştir. Bu konumlanmayı ilk dile getiren kişi Tarık Zafer Tunaya'dır. "1902 Jön Türk Kongresi'nin en mühim neticesi, bir ayrılığı tespit etmiş olmasıdır. Bir grup "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kuracak, diğer grup ise "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni teşekkül edeceklerdir. Bu ayrılık -yahut muhalefet- 1908 kapısından girerek, fırkalar teşkil edecek bütün bir imparatorluğun insanlarını iki hasım kampa bölecek tohumları serpecektir" **(Tunaya, 1995).**

Bu tespitin ortaya konulması ile birlikte sosyal sınıflar üzerinden açıklama getiren paralel fikirler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre; "1902 yılında "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adı altında aydın bürokratlar ile azınlık ve yabancı burjuvazi tarafından yaratılan işbirliği, Paris'te toplanan bir kongre ile son bulmuş, beliren ayrılık II. Meşrutiyetten başlayarak günümüze kadar değişik politik kuruluşlar şeklinde varlığını sürdüren ana siyasal mücadelenin kökeni olmuştur. İlkece, liberal Batı düzenini model almakla birlikte, bu iki temel siyasal çizgiden ilki, sivil bürokratların işbirliğine dayanan ve ulusal ve merkezci bir rejimi amaçlayan (İttihat ve Terakki Fırkası), diğeriyse yerli azınlık ve yabancı burjuvaziden kaynaklanan ve bu sınıfın sözcüsü olarak ulusal ve merkezi yönetime karşı olan harekettir (Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası) **(Sencer, 1971).**

Türkiye'de siyasi olarak konumlanmanın yapısını açıklayan bu iki görüşün yanında değinilmesi gereken uç olarak ifade edilebilecek düşünceler de ortaya atılmıştır. İdris Küçükömer, "Düzenin Yabancılaşması" olarak adlandırdığı savında, Türkiye'nin solcularının (İttihat ve Terakki ve ardından CHP) gerici, Türkiye'nin ilericilerinin (Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi) ise sağ cenahta görülen geniş İslamcı halk kitleleri olduğunu iddia eder. "Sol olarak adlandırılan grup aslında, üretim güçlerinin gelişmesinden yana değildir, tek merkezli, yukarıdan aşağı otoriter bir örgütlenmenin savunucusudurlar. Kendilerine sağ

diyenler ise, değişmeye, gelişmeye ve dönüşmeye açık olan sosyal, ekonomik istekleri bulunanlardır. Bu istekleri üretim güçlerini geliştirici, toplumdaki merkezi iktidar yapısını kırar ve çoğulcu fikirlere yönelmelerini sağlar" **(Küçükömer, 2002).** Buna göre Küçükömer, daha önce ortaya atılan Türk siyasal hayatındaki ikili temel ayrımı kabul etmekle birlikte ayrışan tarafların yanlış değerlendirildiğini belirtmekte, konumlanmayı farklı bir açıdan ifade etmektedir[2] .

III. Parti Programları

Ortak bir siyasi program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları dernekler olarak siyasi partiler bir önceki bölümde anlatılan ideolojileri benimseyerek birbirlerinden farklılaşır **(Tunaya, 1995)**. Bu farklılaşmayı sağlayan fikirlerin yazılı hale getirildiği belgeler "siyasi parti programları" olarak adlandırılır.

Siyasi Partiler Yasası'nda yer alan hüküm de siyasi partilerin genel-geçer bir tanımı olarak yukarıdaki açıklama ile paralellik gösterir. Buna göre; "siyasi partiler, anayasa ve yasalara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır". Siyasi partilerin çalışma alanlarını programlarında yer alan hükümlerle sınırlayan Türk hukuk sistemi, ayrıca anayasal bir normla partilerin programlarının ve eylemlerinin devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağını; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamayacağını; suç işlenmesini teşvik edemeyeceğini belirterek, buna aykırılık durumunda partilerin temelli olarak kapatılacağını hükmü getirilmiştir.

Türkiye'de parti programları ve tüzükleri, partilerin kuruluşlarında gerçekleştirmek zorunda kaldıkları bir formalite olarak görülmektedir. Çeşitli açılımların yoğun olarak tartışıldığı günümüzde partilerin programlarında bu konuların yer almaması, programların bir zorunluluk sebebiyle hazırlandığının göstergesidir. Halbuki programların bir partinin iktidara gelmelerinde temel belge olarak kabul edilmeleri gerekir. Bunun yanında iktidara geldikten sonra da yerlerini koruyabilmeleri için programlarında yer alan hedefleri gerçekleştirmelidirler. Türkiye'de bu yapı, parti programları ve seçim bildirgelerinden ziyade slogan ve afişler üzerinden ilerlemektedir. Belli bir plan ve derinlikten oldukça uzakta kalmaktadır.

Ülkemizde hazırlanan parti programlarının bir diğer sorunu ise bütünlükten yoksun oluşlarıdır. İçerik olarak yer alan konular daha çok programın yazıldığı dönemde öne çıkan toplumsal sorunlara ilişkin yapılan betimlemeler ve bu sorunların çözüleceğine dair verilen sözlerden ibarettir.

IV. Yerel Yönetimler Bakımından Türkiye'de Siyasi Parti Programları

Türk siyasi tarihinde yüzlerce parti ve bunlara ait parti programları bulunmaktadır. Fakat bu partilerin Batı'daki örnekleri gibi uzun süreli ve kurumsallaşmış olmamaları sebebiyle yazılı metinleri korunamamıştır. Bu durum askeri müdahaleler ve yargı kararları sonucunda kapatılmış olmaları ya da sosyal temellerinin zayıflığından dolayı bir süre sonra siyasal hayattan silinmeleri gibi nedenlere dayanır.

Çalışmada ulaşılan yüze yakın siyasi parti programı içinden 23 tanesi incelenmiştir. Bu programların seçilmeleri bir önceki bölümde bahsedilen temel ikili konumlanmanın sonucudur. Bu konumlanma, cumhuriyet öncesi dönemde bir tarafta İttihat ve Terakki Fırkası diğer tarafta Hürriyet ve İtilaf Fırkası; tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası ile karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; çok partili hayatta yine Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti ve Adalet Partisi; 12 Eylül sonrasında Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi; 2000 sonrasında ise Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu iki konumlanma etrafında filizlenen birçok partinin programı da çalışmaya dahil edilmiştir. Program seçimlerinde rol oynayan son kriter ise büyük-küçük, etkili-etkisiz ayrımı yapılmadan programlarında yerel

yönetimlere ilişkin alışılandan farklı görüşlere yer veren partilerin ele alınmasıdır.

A. Cumhuriyet Öncesi

II. Meşrutiyet döneminde en önemli sorunlardan biri imparatorluğun hangi yöntemlerle yeniden yapılanmaya gideceği tartışmasıdır. Tartışma genel olarak adem-i merkeziyet kavramı üzerinde gerçekleşmiş ve dayanak noktasını Kanun-i Esasi oluşturmuştur. 1876 yılında yürürlüğe giren anayasada devletin yönetimi vilayet temeline oturtulmuştur (eyalet sisteminden tamamen vazgeçilmiştir). Anayasanın 108. maddesinde vilayetlerin temelindeki ilkenin "tevsi-i mezuniyet (yetkilerin genişletilmesi) ve tefriki vezaif (görevlerin ayrılması)" olması kabul edilmiştir. Bunun yanında 109. maddede yönetim birimlerinin il, liva ve kaza olduğunu, 110. madde ise illerin görevlerinin neler olduğunu belirlemiştir. 112. madde yerel yönetimlerin anayasal dayanağını oluşturmaktadır. İstanbul ve taşrada belediyelerin seçimle belirlenen meclisler tarafından yönetileceği, işleyişin ise ayrıca yasalarla gösterileceği hükmü getirilmiştir.

Cumhuriyete kadar olan dönemde partiler arasında yaşanan ve programlara yansıyan tartışmaların en canlısı anayasa tarafından genel çerçevesi çizilmiş olan ve temel ilkesi tespit edilen yönetim yapısının nasıl oluşturulacağıdır. Tartışmanın canlılığı asıl olarak anayasadaki devlet yönetimine ilişkin temel ilkenin üzerinde tam bir fikir birliğine varılamamasından doğar. "Tevsi-i mezuniyet ve tefriki vezaif" ilkesi kimi partilere göre bugün kullanılan anlamında yetki genişliğini ifade ederken, kimilerine göre yerellik ilkesini ortaya koymaktadır. İlk görüşe göre, ilke, merkezi yönetim ile taşra teşkilatı (vilayet) arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koyar. Dolayısıyla yerel yönetimlerle doğrudan ilişkilendirilmemektedir. İkinci görüşte ise bu ilke, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki ilişkileri düzenlemekte, yetkilerin yerele doğru genişlemesini ve ademi merkeziyet ilkesinin tesis edilmesini ifade etmektedir. Dönemin parti programlarında ele alınan yerel yönetim fikirleri incelenirken bu bakış açılarını göz önünde tutmak gerekir.

1906 yılında Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1902 yılında toplanan Jön Türk Kongresi'nde yaşanan ayrımın bir sonucu olarak Prens Sebahattin'i izleyenlerce kurulmuştur. On madde ile sınırlı olan parti programı bir iktidar hedefinden ziyade adem-i merkeziyetin yer aldığı ve II. Meşrutiyet sonrasında bu fikre yakın kişilerce kurulacak partilere bir hazırlık mahiyetindedir. On maddenin sekizi devlet yönetimine ilişkin hükümleri kapsar. Buna göre; vilayetlerde "adem-i mezuniyet ve tevsi-i mezuniyet" ilkesi yaşama geçirilecektir. Bu noktada önemli olan, ilkenin anayasada yer aldığı şekilde değil de "tefriki vezaif" yerine "adem-i merkeziyet" yazılmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi temel ilkeden anlaşılan adem-i merkeziyet olduğu için programa yazılması uygun görülmüştür.

Programda yerel yönetimlere ilişkin asıl hüküm ise bu dönemde yalnızca Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti programında dile getirilen belediyelere ilişkin mali hükümdür. Belediye ve nahiyelerin mali konularda yetkili olduklarını ve vergilerden belirlenen miktarda payın kendilerine bırakılacağı söylenmektedir. Belediyelere tanınacak olan yetkinin mali olanaklarla desteklenmesi düşüncesi henüz emekleme aşamasındaki yerel yönetimlerin güçlenmesi bakımından önem taşır.

Bu dönemi takip ederek 1908 yılında kurulan ve 1923 yılında yıkılana kadar imparatorluğa yön veren İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), hazırladığı programda birçok kez değişikliklere gitmiştir. Program değişim geçirmesine rağmen "tevsi-i mezuniyet ve tefriki vezaif" ilkesinin yönetimde temel ilke olduğu ve gerekli yasaların hazırlanarak bu ilkenin hayata geçirileceği sürekli yinelenmiştir (1908 Programı 5. madde, 1909 programı 15. madde, 1913 programı 1. madde ve 1916 programı 5. madde). Nitekim buna uygun olarak 1912 yılında Dersaadet Belediyesi Geçici Yasası ve 1913 İl İdaresi Geçici Yasası'nı çıkararak programda yer alan hükümleri hayata geçirmiştir. Bu yasalar sayesinde belediyeler ve il özel idareleri tüzel kişilik kazanmıştır. 1870 Vilayet Nizamnamesi'ndeki il özel idaresine ve 1877 yılındaki Vilayet Belediye Yasası'ndaki belediyelere ilişkin ağır merkeziyetçi düzenlemeler hafifletilmiştir. Diğer parti programlarından ayrı olarak iktidar olması sebebiyle programını uygulama şansı yakalamış olan İTF'nin genel olarak yerel yönetimlere ilişkin ilkeleri uygulamaya soktuğu söylenebilir.

1908'de İTF'ye karşı birçok muhalif parti oluşmuş ve siyasi hayat çeşitlenmeye başlamıştır. Fakat 1911

yılına gelindiğinde iç ve dış siyasette yaşanan sıkıntılar iktidardaki İTF'ye karşı muhalefetin birleşmesine yol açmıştır. 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) altında birleşen gruplar ülke siyasetini kökten değişikliğe uğratmanın yanında, hazırladıkları parti programı ile cumhuriyet öncesi dönemin en geniş ve kapsamlı yerel yönetim düşüncesini ortaya koymuşlardır.

Programda ilk olarak, il yönetiminin "tevsi-i mezuniyet ve tefriki vezaif" ilkesine göre belirleneceği belirtildikten sonra, eğitim, ziraat, ticaret ve sanayi gibi tüm ülkeyi ilgilendiren ve sorunu tüm ülkeye etki edebilecek meseleler dışında tüm yetkilerin yerel yönetimlere devredileceği, bunun için gerekli yasaların çıkarılacağı ifade edilmiştir. Günümüzdeki anlamı ile kıyaslanamayacak olsa da bu durum "genellik ilkesi"ni çağrıştırmaktadır. Primitif olarak yerel hizmetler ve bu hizmetler üzerinde yetkiler yerel yönetimlere bırakılmak istenmektedir. Bu fikir 1980'li yıllara kadar bir daha parti programlarında yer almamıştır.

Yerel yönetimlerin genel durumuna ilişkin konulara yer verildikten sonra ayrı ayrı belediye ve il özel idarelerine ilişkin maddelere değinilmiştir. Nahiyelerde nahiye meclislerinin sahip olduğu yetkilerin aynısına, şehir ve kasabalarda belediye meclisleri ve belediye başkanlarının da sahip olacağı (yani kendi bütçesini oluşturma, güvenlik işlerini sağlama, nüfus ve emlak işleri gibi) bir sistem ortaya atılmıştır. Ayrıca nüfusu 40.000'i geçen yerleşimlerde iki belediye kurulacak, iki veya daha çok belediye bulunan yerlerde belediye başkanı, İstanbul Şehreminisi'nin seçimine benzer bir sistemle belirlenecek denilerek belediyelerde etkinlik sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu hükümlerin hayata geçirilmesi için özel bir yasanın yürürlüğe konulacağı belirtilmiştir.

İl özel idaresi konusunda ise her ilin seçimle gelen bir meclisi ve kendine ait bütçesinin olacağı, kendi yetki alanında yasama hakkı bulunacağı ve sınırları içindeki nahiye meclislerinin üst mercii olarak kabul edileceği söylenmektedir. Bu hükmün önemi, yasama hakkının verilmesini söyleyerek adem-i merkeziyet ilkesinin salt yönetsel boyutta değil, siyasal boyutta da uygulanması taraftarı olduklarını göstermesidir. Buna göre, HİF'nın yönetim anlayışının "siyasal yerinden yönetim" olduğu anlaşılmaktadır.

B. Tek Parti Dönemi (1923-1946)

Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata kadar geçen sürede Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nın kesintisiz iktidar olduğu bir düzen olsa da zaman zaman kurulan partilerle çok partili hayat denemeleri yaşanmıştır. Bu dönemin parti programlarının temel özelliği cumhuriyet öncesinde yaşanan "adem-i merkeziyet" tartışmalarının canlılığını yitirmesidir. Parti programlarında bu konuya neredeyse hiç değinilmezken, siyasi tartışmalarda hiç yer almamıştır. Özellikle siyasi adem-i merkeziyet, yeni kurulan ulus-devletin tabu konusu haline gelmiştir. Bu durum kuşkusuz imparatorluktan azınlıkların kopup kendi devletlerini kurması, mübadeleler ile homojen bir ulus yaratılması sonuçlarıyla da açıklanabilir.

1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nın yedi ay gibi kısa bir siyasi yaşamı olmuş, Şeyh Sait isyanı sonucunda kapatılmıştır. Kısa süreli yaşamında hazırladığı parti programında yerel yönetimlerle doğrudan bağlantılı üç maddeye yer verilmiştir. Programın 14. maddesinde devletin denetim yetkisi saklı kalmakla birlikte yönetsel adem-i merkeziyet ilkesinin hayata geçirileceği ve yönetim birimlerinin seçimle oluşturularak serbest şekilde olgunlaşmalarına yönelik yasaların yürürlüğe sokulacağı belirtilmiştir. TCF, toplumsal temellerine bakılarak devamı olduğu söylenebilecek olan HİF'e göre, adem-i merkeziyet ilkesi konusunda yumuşadığı, siyasal adem-i merkeziyet yerine yönetsel adem-i merkeziyeti savunduğu görülür.

CHF ise 1923 yılında "9 Umde" adlı bir belge hazırlamış olsa da 1931 yılına kadar resmi bir parti programına sahip olmamıştır. 1931 yılında hazırlanan ve 1935 yılında geniş çaplı değişiklik geçiren programda ise yerel yönetimlere doğrudan değinilmemiştir. Dolaylı olarak yerel yönetimlere nasıl yaklaşıldığı ise, devletin idare şeklinin kuvvetler birliği esasına dayandığı ve partinin amacının hiçbir şekilde sarsılmayan bir hükümet otoritesini kurmak ve işletmek olduğu esasından çıkarılabilir. Cumhuriyeti kurmak misyonunu üstlenen partinin sınırsız yetki ve sıkı denetim anlayışı sonucu yerel yönetim birimleri, merkezin bir parçası olmakla kalmamış, merkezi yönetim ile özdeşleşmişlerdir **(Hamamcı, 1990).** Fakat bu dönemde parti programında yer almamakla birlikte yerel yönetimlere ilişkin birçok yasal düzenleme

yapılmıştır. 1924 yılında nüfusun %84'ünün yaşadığı yerlerin düzenlenmesi için Köy Yasası, belediyelere gelir yaratmak için 1924 Yılında Belediye Vergi ve Resimleri Yasası, 1930 yılında Belediye Yasası, 1933 yılında sağlıklı kentleşme için imara yönelik olarak Belediye Yapı ve Yollar Yasası, 1935 yılında hizmetlerin finansmanı için Belediyeler Bankası'nın Kurulması Hakkında Yasa çıkarılmıştır.

Yerel yönetimlere ilişkin tüm bu düzenlemelerde merkezin varlığı ve denetimi net bir şekilde görülmektedir. Fakat düzenlemelerin yapıldığı 1924 ve 1930 yıllarına odaklanıldığında her iki dönemin de hemen sonrasında çok partili hayata geçiş denemelerinin gerçekleştirildiği göze çarpar. Ülkedeki liberalleşme hareketlerinin başında belediyelere ilişkin düzenlemeler gelmekte, klasik komün yönetimi, ülkede demokrasinin ön şartı gibi algılanmaktadır **(Hamamcı, 1990)**.

C. Çok Partili Hayat (1946-1980)

1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçiş ile birlikte demokratikleşme sürecinin de hızlandığı göze çarpar. Demokratikleşmenin hızlanmasının iki nedeni vardır. İlk olarak, siyasal hayatta farklı ideolojileri temsil eden partilerin ortaya çıkması, böylece ideolojik çeşitlenmenin yaşanmasıdır. 1948 yılında kurulan Millet Partisi ile birlikte "milliyetçi" ideoloji etkili bir şekilde temsil edilmeye başlanırken, 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi ile "sosyalist" hareket ülkede en güçlü dönemini yaşamış, 1970 yılında ise "muhafazakar" ideolojinin desteklediği Milli Nizam Partisi siyasete girmiştir. İkinci neden ise demokratikleşmenin olmazsa olmaz bir unsuru olarak yerel yönetimlerin ön plana çıkmaya başlamasıdır. Birden çok partinin bulunduğu siyaset sahnesinde merkez ile yerel yönetimler farklı partilerin ellerine geçmiştir. Merkez ile yerel yönetimler arasında yaşanan çatışma bir yerel yönetim bilincinin doğmasına yol açmıştır. Bu durum 70'lere kadar daha yumuşakken, bu tarihten sonra sertleşmiştir. 70'lere kadar çatışmanın yumuşak olarak ifade edilmesi temelde büyük kentlerin yönetimlerinin iktidar partilerinin elinde olması ile açıklanabilir. 70'li yıllarda bu durumun tersine dönmesi Türk yerel yönetim tarihinde ilk kez "sivil toplum kuruluşu olarak yerel yönetimler" düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1947 yılında hazırladığı programda yerel yönetimleri demokratik düzenin temel unsuru saymıştır. Programa göre; kamu hizmetlerinin bir kısmı seçimle işbaşına gelen yerel yönetim birimlerine bırakılmalı, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için geniş yetkilerin verileceği yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Dönemin tüm parti programlarında görebileceğimiz bu ifadelerin yanında iki önemli hedef göze çarpmaktadır. İl özel idarelerinin verimli kullanılması, devletin denetleme yetkilerinin sarsılmaması, uygun mali kaynakların yaratılması ve idare kurullarına halktan seçilecek üyelerin katılması gerektiği belirtilerek il özel idarelerine önemli bir vurgu yapılmıştır. Bu görüşe uygun şekilde programdan bir yıl önce CHP, Belediyeler Bankasını, il özel idareleri ve köyleri de kapsayacak şekilde genişleterek İller Bankası haline getirmiştir. Böylece il özel idarelerine verilecek olan yetkilerin etkili kullanılabilmesi için gerekli finansman olanağı yaratılarak mali kaynakları artırılmak istenmiştir. Programda göze çarpan bir diğer konu ise yerel hizmetlerin ve işletmelerin belediyelere ait olması gerekliliğidir. Bu hükümle birlikte tek parti döneminde ortaya konan "belediye devletçiliği" fikrinin savunulmaya devam ettiği görülmektedir.[3]

Demokrat Parti (DP), iktidara geldikten sonra hazırladığı programda yerel yönetimlere ilişkin iki maddeye yer vermiştir (1951). Programın 21. maddesinde "kentlerin gereksinimlerinin yerinde görülmesi ve halkın katılımının sağlanması için gerekli görevlerin üstlenilmesine ve bütçe hazırlanmasına uygun yetkileri olmalıdır" denilmektedir. Yerel yönetim birimleri olarak il özel idareleri ve belediyelere değinilirken köylerden bahsedilmemektedir. Hızlı kentleşme sürecinin başladığı yıllarda hazırlanan programda, ileriki süreçte kentlerde yaşanması muhtemel sorunlara yönelik olarak kentlerin yönetimi düzenlenirken köyler geri plana itilmiştir. Bu tercihin yapılmasında DP'nin sosyal temelini oluşturan büyük toprak sahipleri ile kent burjuvazisinin ağırlığının etkili olduğu söylenebilir.

22. maddede ise yerel yönetimlerin beşer yıllık çalışma planları hazırlamaları ve bu planların merkezi yönetimin onayına sunulmalarına ilişkin görüşleri içerir. Yerel hizmetlerin yerine getirilmesinde planlama anlayışını savunmak

olumludur. Ancak parti programındaki yerel yönetimleri güçlendirme fikri, planların merkezin onayına sunulması gibi görüşler nedeniyle merkeziyetçilik anlayışını aşamamıştır. Ayrıca, CHP programında yer aldığı gibi kent hizmetlerini yerine getiren işletmelerin belediyelere devri savunulmaktadır. Buradan anlaşılacağı gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan "refah devlet" anlayışı, Türkiye'de de partilerin politikalarını etkilemiş, farklı ideolojilerdeki partiler aynı politikaları benimseyebilmişlerdir.

1948 yılında Osman Bölükbaşı tarafından CHP ve DP'den ayrılan bir grup siyasetçi ile kurulan ve milliyetçi partilerin ilki kabul edilen Millet Partisi, hazırladığı programda öncelikle diğer partilerden farklı olarak bucaklara vurgu yapmıştır. Merkezi yönetimin il-ilçe-bucak olarak sınıflandırılan yönetim yapısındaki birimlerden biri olarak bucakların, yerel yönetim türü olarak düşünülerek seçilmiş bir meclis ve başkanına sahip, yönetsel özerkliği ve tüzelkişiliği olan, devlet yönetiminin temel birimi olması düşünülmüştür. Bunun yanında belediyelerde meclis üyeleri ve başkanlarının, milletvekilleri ile aynı şekilde seçilmeleri talep edilmektedir. Yani iki turlu seçim yerine tek dereceli seçimle göreve gelmelerinin gerekliliği savunulmaktadır.

1960'lı yıllarla beraber yeni anayasanın da yürürlüğe girmesiyle yerel düşünce zenginleşirken, aynı hız programlara yansımamıştır. Türk siyasetinde tarihsel bir dönem olan 1960 yılı "parti programlarında yerel yönetimler" açısından aynı önemi taşımamaktadır.

1961 Anayasası, yerel yönetimleri kurulan yeni demokratik düzende bir özerk kurum olarak düşünmüştür. Türk yerel yönetim sisteminin bir mirası olan merkeze bağlı yerel yönetimler düşüncesinin esnetildiği görülmektedir. Fakat uygulama bu yönde gelişmemiştir. Anayasa'nın 112. maddesinde "idarenin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. İdare kuruluş ve görevleri itibariyle bir bütündür ve yasayla düzenlenir" denilmiştir. Bu ifade ile 1876 Anayasası ile yerel yönetim sistemimize girmiş olan yetkilerin genişletilmesi-görevlerin ayrılması ilkesi terk edilmiştir. Adem-i merkeziyetçilik anayasal temelini yitirmiştir. "Yetki genişliği" kavramı 115. madde ile merkezi idare içinde merkez ve taşra arasındaki ilişkilerde kullanılmaya başlanmış, "görevlerin ayrılması" ilkesi ise idarenin bir bütün olarak kabul edilmesi sebebiyle anayasada yer almamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde 1961 Anayasası ile birlikte yerel yönetimlere özerklik ve geniş bir alan bırakmaya olanak verecek çerçeve ortaya konmuşsa da gerekli yasal düzenlemelerin yapılamaması sonucunda uygulamada etkinlik kazanılamamıştır.

1961 yılında hazırlanan Adalet Partisi (AP) programı, devamı olduğu DP'nin programına göre çok daha demokratiktir. Merkeziyetçiliğe ya da merkeziyetçiliği çağrıştıran bir ifadeye yer verilmemiştir. Merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki ilişkilerin tarihi köklere ve rastlantılara dayandığına, bu durumun değiştirilmesi ve yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasına vurgu yapılır. İdarenin bütünlüğü ilkesi gereğince merkez ile yerel arasındaki işbirliğinin rasyonelleştirilmesi gerektiği söylenir. Bu noktada önemli olan kendinden önceki tüm programların aksine salt yerel yönetimlerin güçlendirilmesini dile getirmemiş olmasıdır. Reformist bir anlayış yerine daha kökten bir dönüşümü hedefler. Yönetsel adem-i merkeziyetin uygulanması ile birlikte demokratik düzenin ve hızlı kalkınmanın gerçekleşeceğini belirtir. Ayrıca köylere ilişkin olarak yasaların yetersizliği, köy kalkınması anlayışına uygun yeni düzenlemelerin gerekliliği üzerinde durur.

Dönemin en farklı yerel yönetim yaklaşımı 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) programında yer almıştır. Buna göre; "Devletin ve toplum işlerini yöneten her türlü merkezi teşkilatın halktan kopmuş, katılaşmış, kırtasiyeciliğe boğulmuş bir hal almaması için halkın her kesiminin, her kademede aktif iştiraki kaçınılmaz bir zorunluluktur. Türkiye İşçi Partisi, demokratik düzende halka çeşitli ortak masraflar için teşkilatlanma imkanı tanır, halkın toplum işleriyle ilgilenmesi için gerekli ortamı yaratır, her işte halkın şevkli ve istekli çabasını sağlamayı şart sayar. Halk, toplum hayatının her alanında yönetim ve denetime etkili bir şekilde katılacaktır. Üst kademeler ile alt kademeler, merkezi teşkilat ile mahalli teşkilat kademeleri arasında karşılıklı münasebetler ve etkiler sistemi kurulacak ve bu bağların kopmamasına, karşılıklı alış veriş kanallarının tıkanmamasına özellikle dikkat edilecektir." Özerklik, mali kaynakların artırılması, yerel yönetim türleri gibi konuların hiçbirine değinmeyen TİP'in düşüncesinde, halk

katılımına dayanan ve halkın her aşamasına hakim olduğu yönetim birimleri bu tip sorunlarla halihazırda karşılaşmayacaktır. Dolayısıyla bu sistemin kendisi gibi yapay sorunlarına yönelik düzenlemelere programında yer vermemiştir. Bunun yanında birinci bölümde de değinildiği gibi devlet aygıtının ister merkezi ister yerel olsun kapitalist düzenin yaratımı olması, bir tahakküm aracı olarak kullanılması da programda yerel yönetimlerin sorunlarına değinilmemesinin nedenlerindendir. Öz yönetim, yerel yönetimler yerine ön plana çıkarılmıştır.

1960 sonrasında milliyetçi ideolojiyi temsil eden partilerden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve devamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) programlarında yerel yönetimlere ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Daha otoriter ve merkeziyetçi bir düşünceye göre hazırlanan bu programlar daha çok ülkenin yararı için gerekli olan hizmetlerin devletçe yapılacağını söyleyerek, yerel yönetimlere bilinçli olarak değinmemişlerdir.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde ise yerel bilincin doruk noktasına ulaştığı görülür. Özellikle muhalefet partilerinin kazandığı büyük kent belediye yönetimleri, ülke genelinde merkezi iktidarın karşısına dikilmişlerdir. Ancak bu muhalefet önemli olmakla birlikte, vesayet denetimini ve mali denetimi elinde tutan iktidarlara karşı belli bir noktaya kadar etkilidir.

Yerel yönetimlerde değişimin bir diğer ayağı ise "toplumcu belediyecilik" olarak adlandırılan yeni bir belediyecilik akımıdır. Bu anlayışa göre artık yerel yönetimler salt hizmet sunumunun birer aracı olarak görülmemektedir. Yeni anlamlar yüklenen belediyeler bu akıma göre; özerk, demokratik, üretici, tüketimi düzenleyici, birlik ve bütünlükçü olacaklardır.

Toplumcu belediyecilik anlayışı sayesinde 1973 yılında yerel seçimleri kazanan sosyal demokrat adayların başarısı, bu akımın ilkelerinin CHP tarafından 1976 yılında hazırlanan programa eklenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum aynı zamanda yerel yönetimlere o yıla değin parti programları içinde niceliksel olarak en geniş yerin ayrılmasına yol açmıştır.

Programın yerel yönetimlere ayrılan kısmının başında "yerel yönetimlerde demokrasi kurullarına işlerlik kazandırıldığı ölçüde demokrasinin gerçekliği, yerel yönetim yetkileri genişletildiği ölçüde yönetimin etkinliği artar" denilmektedir. Bunun gerçekleştirilme yollarından ilki belediyelerin gelirlerinin adaletli yollardan artırılması için yasalarda esnek ve geniş yetkilerin tanınmasıdır. Yerel vergilerin doğrudan belediyelere bırakılmasını ve kamu gelirlerinden daha fazla pay alınması öngörülmektedir. Mali olarak, iktidarın kılıcı olarak görülen İller Bankası'nda toplanan paraların nesnel ölçütlere göre ve siyasal ayrımcılıktan uzak şekilde dağıtılması hedeflenmektedir.

CHP'ye göre belediyelerin doğrudan görev alanına giren konularda merkezi yönetimin müdahaleleri sınırlandırılmalıdır. Belediyeler ile il özel idareleri arasındaki yetki ve kaynak bölüşümü de değişen toplum koşullarına göre yeniden düzenlenecektir. "Üretici belediyecilik" anlayışına uygun olarak aşırı fiyat oynamaları ve pahalılığı önlemek üzere belediyelerin düzenleme satışlarına özendirilmesi, fiyat denetim yetkileri artırılmasını savunur.

Belediye düzenlemelerine ağırlık veren programda ayrıca CHP genel başkanı olan Bülent Ecevit'in kişisel davası olarak köylerin, köykent projesine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi için gerekli yasaların çıkarılması ve köy yönetimlerine geniş yetkilerin tanınması fikri yer almıştır.

D. 12 Eylül Sonrası (1980-2001)

1970'lerle beraber yerel yönetimler konusunda artan bilinç 12 Eylül döneminde sona ermiştir. Dünya'daki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de yeni bir dünya düzeni sisteme hakim olmaya başlamıştır. Bu sistem neo-liberalizm olarak adlandırılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde açıklanmaya çalışıldığı gibi neo-liberalizm, yerel yönetimleri, kurmak istediği yeni dünya düzeninde temel aktörlerden biri olarak görmektedir. Fakat yerel yönetimlerin kendisine biçilen bu yeni rol için dönüşüm geçirmesi gereklidir. Türkiye'de kamu hizmeti anlayışı yerine işletme mantığının yönetime hakim kılınması, yatırım yapılması yerine yap-işlet-devret modellerinin benimsenmesi ve hizmetlerin özelleştirilmesi politikaları 1980 ve 90'lı yıllar boyunca yerel yönetimlerde yaşanan dönüşümün bir parçası olarak görülmelidir.

1980 yılında başlayıp 2000'li yıllara kadar olan süre bir kuluçka dönemine benzetilebilir. Anayasal değişiklik dışında yerel yönetimlere ilişkin temel yasalarda geniş çaplı bir değişim ya da yenileme yaşanmamış, dolaylı yasalarla yerel yönetimlere neo-liberal mantığa uygun yetki devirleri (imar yetkileri, şirketleşme, dış borçlanma gibi) gerçekleştirilmiştir[4]

Yeni Anayasada da, 1961 Anayasası'nda yer alan hükümlere benzer olarak, yerel yönetimlerin, yerinden yönetim ilkesine uygun şekilde yasalarla düzenlenen görev ve yetkileri olan kamu tüzel kişileri olduğu belirtilmiştir. Ardından merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde idari vesayet yetkisine sahip olduğunu eklemiştir. Eski anayasa ile yenisi arasındaki en önemli fark, yerel yönetim türleri olarak il, belediye ve köyleri saymasının yanı sıra büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimlerinin getirilebileceğini hükme bağlamasıdır. Hızlı kentleşme ile gitgide büyümekte olan yoğun nüfuslu kentlerin yönetimini birlikler yoluyla çözmeye çalışan belediyeler için büyükşehir belediyesi yönetimlerinin kurulması bu hüküm ile mümkün olmuştur.

Bu dönemin parti programları incelendiğinde göze çarpan ilk nokta işletme temelli yeni yerel yönetim mantığına uyum gösterilmesidir. Hem sağ hem de sol ideolojideki partiler için yeni durumun üstü kapalı olarak kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 20 yıllık zaman diliminde parti programlarına tek tek bakıldığında, ortaya konan görüşlerin önceki dönemlerden çok ayrıksı olmadığı hemen anlaşılmaktadır. Ancak bu görüşlerin içerikleri uygulamaya farklı biçimde yansımıştır. Örneğin "yerel hizmetlerin yerel yönetimlere bırakılması" düşüncesi söylem olarak aynı kalmış, içerik olarak ise yerel yönetimlerin yetki ve görev alanına giren hizmetlerde özel sektörün de söz sahibi olması anlaşılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz bu durumu yaratan temel etmen iktidara hangi görüşe sahip parti gelirse gelsin uluslararası konjonktürün genel eğiliminden ayrılmasının zor olmasıdır.

Bu dönemde incelenen ilk program askeri rejim sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) programıdır. 1983 yılında hazırlanan programda, yerel hizmetlerin karşılanmasında ana kuruluşların yerel yönetimler olduğu, hizmetlerde aksama ve tıkanıklığa yol açan aşırı merkeziyetçi birimlerin yetki ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesi, yerel yönetimlerin öne çıkarılması savunulmuştur.

Programa göre kamu yönetiminde merkeziyetçiliğin azaltılması, hizmetlerin hızlı ve verimli şekilde yapılabilmesi için yerel yönetimlerin yetkiler ve olanaklar yönünden güçlendirilmesi bir zorunluluktur. Nitekim iktidara geldikten sonra programa uygun olarak imar yetkilerinin yerel yönetimlere devredilmesi, 1950'lerden beri tartışılan mali yetersizliklere ilişkin olarak 1984 yılında genel bütçe vergi gelirlerinden yerel yönetimlere ayrılan payın iki kat artırılması ve büyükşehir belediyesi yönetimlerinin kurulması gibi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde belediyelerin mali yönden bir bolluk dönemi yaşadıkları söylenebilir. ANAP, neo-liberal politikaların uygulayıcısı rolünü 1989 yılına kadar programında öngördüğü şekilde kusursuz yerine getirmesine rağmen, bu tarihte yerel yönetimlerin seçimlerle beraber el değiştirmesi, politikalarında bir kopmaya yol açmıştır. Özellikle yerel yönetim gelirlerinin büyük kısmını oluşturan devlet yardımları koz olarak kullanılmıştır.

1983 yılında hazırladığı programında Doğru Yol Partisi (DYP), yerel yönetimlerin, mali imkanlarını, hizmetleri yeterli düzeyde gerçekleştirecek şekilde "kendi gelirleri"ne dayanarak sağlamasına ve bazı zorunlu hizmetleri için genel bütçeden yardım almasına vurgu yapmıştır. Bu noktada, DYP programını diğer parti programlarındaki mali güçlendirme hedeflerinden ayıran nokta, yerel yönetimlerin kendi gelir kaynaklarını oluşturması esasını ön plana çıkarmasıdır. 1981 yılında askeri rejim tarafından bir yasayla oluşturulan ve ardından ANAP döneminde oranları yükseltilen "Belediyeler ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçeden Pay Verilmesi" düzenlemesine karşı çıkış vardır. Belediyelerin yetersiz vergi gelirleri ve devlet yardımlarına bağlı kalmamalarının önemi vurgulanmaktadır. Kendi gelirlerini yaratmanın en etkin yolu ise işletme mantığıyla yöneterek kar sağlamadır.

DYP bunun yanında, merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişki ve denetlemenin, demokratik ilkelere göre ancak idari vesayeti etkili kılacak yöntemlere bağlanması gerektiği üzerinde durur.

Dönemin en farklı parti programlarından biri, "Adil Düzen" adı verilen Refah Partisi programıdır. 1983 yılında hazırlanan bu program, partinin kökeni olarak kabul edilen Milli Nizam Partisi'nin düşünceleri ile taban tabana zıttır. 1970'lerde sosyalizmin

etkisinde bir tehlike olarak algılanan ve güçlenmesi istenmeyen yerel yönetimler fikri, yeni dönemle birlikte kökten bir değişim yaşamıştır. Programa göre; "Refah Partisi, hantal ve merkeziyetçi bürokrasinin ve kalıplaşmış yönetimlerin yerine, halkın kendi seçtiği yöneticiler tarafından kendi katılımıyla yerinden yönetilen bir Türkiye için vardır... Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi; eğitim, sağlık, kültür işleri, şehir güvenliği ve trafik işlerinin yerel yönetimlere devredilmesi savunulmaktadır". Bu farklılaşmanın bir nedeni, neo-liberalizm olmakla birlikte asıl olarak muhafazakar ideoloji tarafından iktidara gelebilmenin yolu öncelikle yerel yönetimleri kazanmaktan geçtiğinin anlaşılmasıdır. Keza Refah Partisi'ni 1994 seçimlerinde birinci parti yapan nedenlerden biri de bu yerel yönetim politikalarıdır. CHP'nin kapatıldığı bir siyasi ortamda sosyal demokrat oylara talip olarak Sosyal demokrat Halkçı Parti (SHP) kurulmuştur. Kendisini 1989 yerel seçimlerinde zafere taşıyan yerel politikalarının yer aldığı 1985 tarihli programında; anayasada yer alan yerinden yönetim ilkesine rağmen yerel yönetimlerin, merkezi yönetimin istediği ve izin verdiği ölçülerde gelişme düzeyine ulaştığı tespiti yapılır. 1970'lerde "toplumcu belediyecilik" akımının ilkelerinin temel alındığı, üç aşamalı (il, ilçe, belediye) ve özerk bir yerel yönetim yapısının oluşturulması öngörülür. Yönetsel ve mali özerkliğin yanında, personel politikalarının belirlenmesindeki serbestlik isteği de, diğer parti programlarından farklılığı doğurur. Kamu personel rejimine göre esnek bir personel politikasının varlığını talep etmek neo-liberal görüşün politikalarından biridir. Bu da esnek personel yapısının SHP tarafından, verimliliği artırmak için mi yoksa siyasi amaçlar ve ucuz işgücü amacıyla mı talep edildiği sorusunu akla getirir.

1980 sonrası dönemde tıpkı muhafazakar ideoloji gibi milliyetçi ideoloji de yerel yönetimler politikasında büyük çapta bir değişime gitmiştir. Önceki programlarında vurguyu devlete yaparak merkezi ve yerel yönetim ayrımını geri plana iten Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1993 yılında hazırladığı programda yerel yönetimlerin yetkilerinin güçlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yetkilerin neler olduğu ise "merkezi idare tarafından yürütülmesi zorunlu olan adalet, güvenlik, savunma gibi hizmetlerin dışında kalan hizmetlerin yerel yönetimlere devri sağlanacaktır" denilerek cevaplandırılmıştır. Ayrıca bu geniş yetkilerin özelleştirme reformları ile birlikte ele alınmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Programının başında "Devlet millet için vardır" anlayışının temel şiarı olduğunu belirten milliyetçi bir partinin devletin fonksiyonlarını yapılandırma konusunda bu fikirleri benimsemesi, neo-liberal politikaların Türk yerel yönetim sistemin üzerindeki etkisinin en önemli göstergelerinden biridir.

1990'larla beraber siyaset sahnesinde Demokrasi Partisi (DEP) adıyla kendini solda konumlanmış olarak ifade eden yeni bir akım ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması; yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimin vesayetinin kaldırılması; yerel yönetim organlarının demokratik işleyişini engelleyebilecek her türlü müdahaleye son verecek gerekli yasal düzenlemeler ve güvenceler getirilmesi gibi ifadelerle genel olarak bütün partilerde görebileceğimiz görüşleri ortaya koymuştur. Bunun yanında siyasal parti programlarında ilk kez dile getirilen ve uç olarak nitelendirilebilecek görüşlere de yer verilmiştir. Merkezi yönetim küçülürken, yerel yönetimlerin belediye, il ve ilçe meclislerinin yerel parlamentolar statüsüne kavuşturulacağı öngörülür. Federal devletlerde görülen bir sistem olarak Türkiye'nin yönetim yapısına yabancı olan bu düşünce daha da ileri götürülerek vali, emniyet müdürü ve kaymakamın seçimle işbaşına gelmelerini sağlayacak düzenlemelerin yapılmasını hedefler. Bir yerel yönetim biriminden daha çok yerel devlet sisteminin esasları gibi görülen bu fikirler politik alanda tartışılma şansı bulamadan parti, Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

1990'lı yılların başında Liberal Demokrat Parti (LDP), neo-liberal politikaları saf anlamda görebileceğimiz bir parti programı hazırlamıştır. Basında oldukça ses getiren parti politikaları, yerel yönetim alanında da birçok ayrıksı fikre sahiptir. İlk olarak daha önce DEP programında da gördüğümüz gibi seçimle gelen belediyelerin yerel parlamentolar şeklinde görev yapabileceği yetki ve sorumluluklarla donatılması gerektiğini savunur. LDP, yerel yönetimlerin mali gereksinimlerinin devlet tarafından karşılanmasına karşıdır, bireyin ve özgür bireysel girişimin yaratıcılığı, becerisi, akılcılığı ve ekonomisinin yerel yönetimlere yansımasını, belediyecilik alanında da liberal anlayışın özü olarak görmektedir. Birer işletme olarak görülen yerel yönetimler, diğer işletmeler gibi kendi ayakları

üzerinde durmalıdır. Sahip olacakları geniş yetkilerin bunun için kullanılması düşüncesi vardır.

LDP, kentlerin yönetimini, belediyeciliğin, kentin ekonomik gerçekliği üzerine inşa etmeyi hedefler. Programda, belediye başkanının görevinin kenti yaşanılır hale getirmek ve bunu kentin özgün yapısından hareketle yapmak olduğu söylenmiştir. Belediye başkanının görevini gerçekleştirme yolunun kenti ucuz kılmak gibi anlayışlardan geçmediği belirtilir. Parti, temel düşüncesini "her şehrin bir fiyatı vardır, tıpkı araba kullanmanın, hatta lüks araba kullanmanın fiyatı olduğu gibi" şeklinde ifade eder. İlk bölümde açıklanmaya çalışılan görüşlerden biri olarak Friedman'ın neo-liberalizm anlayışının kurucu unsurlarından biri olan "kamu tercihi" kuramının saf bir şekli net olarak ortaya konulmuştur.

Hizmetler alanında da oldukça açık bir şekilde neo-liberal politikaların yansıması olarak belediyelerin hiçbir hizmeti doğrudan üstlenmemeleri fikri hakimdir. Yerel yönetimlerin görevi icra değil, yönetmektir; tüm hizmetler özel sektör kuruluşlarınca yerine getirilmelidir. Hizmetlerin özelleştirilmesinin büyük kent alanlarında büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasındaki sorunları da ortadan kaldıracağı inancı vardır. Özelleştirilecek hizmetler ise diğer parti programlarındaki sağlık, eğitim, çöp, su hizmetlerinden daha da ileri götürülerek denetim fonksiyonunu da kapsar şekilde genişletilmiştir. Bu noktada LDP programı, iktidar hedefindeki bir siyasi parti belgesinden daha çok, ülke gerçeklerinden kopuk, daha çok bir kuramsal çalışmanın ürünü olduğu izlenimini yaratmaktadır.

12 Eylül dönemi sonrasında tekrar siyaset sahnesine en geç dönen parti CHP olmuştur. 1994 yılında "Yeni Hedefler Yeni Türkiye" adıyla hazırlanan program dönemin yerel yönetimlere ilişkin en ayrıntılı programı olmuştur. Tüm dünya ve Türkiye'yi etkileyen neo-liberal politikalar, CHP programın üzerinde de etkisini göstermiş, temel ilkeleri programda yer almıştır.

Program, "Yönetim yapımızdaki eskimişlik sadece gelişmede yetersizlik ile sınırlı değildir. Bunun kadar önemli bir diğer olumsuzluk da, zaman içinde "merkezci" eğilimlerin ağır baskısına ve yoğun uygulamalarına boyun eğmiş olmasıdır. Bu geriye çekici süreç sonucu; bütün gücün merkezde toplandığı, her sorunun Başkent'de çözüldüğü ya da öyle sanıldığı, merkez örgütlerinin olağanüstü büyüyüp kalabalıklaştığı, hantallaştığı, kaynak tüketici, savurgan bir bürokratik yapı ortaya çıkmıştır" tespiti ile başlamaktadır. Bu yapının artık iyileştirilme şansı kalmadığı için yerinden yönetim esasına uygun olarak merkezi yönetim örgütlerinin olabildiğince küçültülmesinin, partinin öncelikli ele alacağı konuların başında geldiği söylenir. Program dönemin temel karakteristik özelliği, eskiden beri parti programlarında yer aldığı şekilde salt "yerel yönetimlerin güçlendirilmesi"ne vurgu yapılmamasıdır. Bu güçlenmenin -merkezi yönetimin küçültülmesi, alanının daraltılması konusunda "minimal devlet" ilkesinin bir sonucu olarak- üzerinde özellikle durulmaktadır. Devam eden bölümde, yerellik kavramının tanımlaması yapılarak, yerel nitelikli hizmetlerin çerçevesinin oluşturulacağı, bu hizmetlere ilişkin tüm yetki, kaynak ve araçların yerel yönetimlere devredileceği belirtilir. Yerel hizmetlerin çerçevesi ise eğitim öncesi hizmetlerden başlanarak aşama aşama tüm eğitim alanı, sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar, çevrenin korunması, turizmin desteklenmesi gibi örneklerle çizilmektedir. Birçok yeni yetki ve görevi kapsayan bu çerçevedeki hizmetlerin sağlıklı olarak yerine getirilmesi için yeterli kaynak ve vergi toplama yetkilerinin yerel yönetimlere tanınması öngörülmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi ister sağ ister sol ideolojide olsun "adalet ve savunma ile birlikte ulusal bir hizmet olarak kabul edilen eğitim ve sağlık hizmetlerinin de yerel yönetimlere devri" konusu her parti tarafından sisteme hakim kılınmak istenmektedir. Bu durum partiler için bir tercihten ziyade uluslararası konjonktür düşünüldüğünde bir zorunluluğun sonucu olmaktadır. Ayrıca CHP, programda barajı aşan kitle partilerinde görmediğimiz bir şekilde yerel yönetim üzerindeki tüm vesayet yetkilerini kaldırmayı hedeflemektedir. Anayasal hükmün çizdiği sınırların dışına taşan bu hedef büyük oy oranlarına sahip diğer partilerin herhangi birinin programında yer almamaktadır.

CHP, belediyeler konusunda kamu çalışanlarına siyaset yapma yasağının kaldırılması, çeşitli toplum kesimlerinden katılımcıların oluşturacağı belediye danışma meclislerinin kurulması, zorunlu olmadıkça belediyelerin işletme kuramaması, verimli olmayan kentsel hizmetlerin ve işletmelerin özelleştirilmesi gibi hedefler belirleyerek dönemin diğer partilerinden ayrılmaktadır.

Bu dönemde CHP'yi farklı kılan özelliklerden bir diğeri de büyükşehir yönetimleri için programda ortaya koyduğu modeldir. Buna göre hizmetler temel olarak ilçe belediyeleri tarafından verilecek, büyükşehir belediyeleri ise eşgüdüm, planlama, tüm kenti kapsayan hizmetlerin yerine getirilmesi ve merkezle ilişkilerin kurulması gibi görevleri üstlenecektir. Var olan büyükşehir yönetimleri için bu model benimsenirken, ilerde oluşacak olan büyükşehirler için kentlerin özgün koşullarını göz önüne alan özel yasalar çıkarılacaktır. İstanbul için ise tamamen ayrı bir düzenleme ile "dünya kenti" niteliğine kavuşturulması için gerekli yapı oluşturulacaktır.

E. Neo-Liberal Dönem (2002 Sonrası)

Neo-liberalizm akımı dünya geneline bakıldığında zaman içinde iki döneme ayrılabilir. İlk dönem 1980'lerle başlayıp 2000'li yıllara kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu süre kendinden önceki dünya sistemi olan refah devleti anlayışı ile bir çatışma içinde geçmiştir. Dünya'nın birçok ülkesinde 2. Dünya Savaşı sonrasında güçlenen ve kurumsallaşan refah devleti politikalarının ortadan kaldırılması, yeni sistemi etkin kılacak yapıların kurulması için mücadele edilmiştir. Ekonomik ve yönetsel yapının serbestleşmesi ile birlikte sermaye dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması bu mücadelenin ana hatlarını oluşturmuştur. 2000'li yıllarla beraber başlayan ikinci dönem ise mücadelenin kazanıldığı, devletin yeniden düzenlenmesinin bir engelle karşılaşılmadan gerçekleştirildiği dönemdir.

Türkiye pratiğinde de bu dönemleme dünya ile paralellik göstermektedir. 2000 sonrasında hazırlanan parti programlarına bakıldığında istisnasız olarak tamamında neo-liberalizmin kazandığı mücadelenin bir sonucu olarak sosyal politikaların geri plana itildiği "devletin yeniden düzenlenmesi" politikası hakimdir. 1980'li ve 90'lı yıllar boyunca devletin işletme mantığı temelinde yeniden yorumlanmasını hedefleyen programlar artık, bu işletmelerin özelleştirilmesini ve devletin bu alanlarının yerel yönetimlere ya da özel sektöre devredilmesini savunmaktadır. Kitle partisi olarak adlandırılabilecek partilerin tamamı ideolojik fark olmaksızın neo-liberal politikaların öngördüğü reformları benimsemişlerdir. Partilerin programlarını birbirinden ayıran yegane unsur bu politikaların gerçekleştirilme biçimidir. İdeolojik farklılaşma yalnızca bu noktada kendini göstermektedir.

Yerel yönetimlerin parti programları açısından önemi ise reformların sonucunda asıl yönetim biçimleri olarak kendilerinin öngörülmüş olmasıdır. Fakat bu her durumda yerel yönetimlerin güçleneceği anlamına gelmemektedir. Yönetişim mekanizmasının da bu reform çalışmalarının içinde yer alması yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının karar alma yetkilerini özel sektör ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ile paylaşması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin, merkez karşısında güçlenmek ile çok aktörlü bir yapıya dönüşmek arasında sıkıştığı görülmektedir[3].

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin, 2001 yılında hazırladığı parti programı neo-liberal politikaların eksiksiz bir yansımasıdır. Bu dönemde hazırlanan diğer parti programlarından farklı olarak AKP programı uygulama şansı bulmuştur. Programda kamu yönetimi başlığı altında ayrı bir yerel yönetim bölümü olmakla birlikte programın birçok yerinde de yerel yönetimlere değinilmektedir. Kuşkusuz bu durum neo-liberalizmin yerel yönetimlere yüklediği rolün bir sonucudur. Demokratikleşme, sivil toplum, kamu maliyesi, eğitim, sağlık, spor ve çevre gibi birçok alanda yerel yönetimlerin önemine atıf yapılmaktadır.

Programda ilk olarak yerel yönetimler ile demokrasinin zorunlu birlikteliği üzerinde durulmuş, vatandaş ile devlet arasındaki bağı kuracak birim olarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için gerekli tüm anayasal ve yerel yönetim düzenlemelerinin

gerçekleştirileceği belirtilmiştir. AKP iktidara geldikten sonra anayasal bir değişiklik yapılmamakla birlikte Belediye, Büyükşehir Belediyesi, İl Özel İdaresi ve Mahalli İdare Birlikleri yasaları çıkarılarak Türk yerel yönetim sisteminde köklü bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliğin yapılmasını öngören bir diğer program hedefi ise kamu yönetimi başlığı altında yer almaktadır. Buna göre; "AKP'nin kamu yönetimi anlayışı, demokratikleşme, yerelleşme ve sivilleşme eksenine oturtmayı hedeflemektedir. Kamu yönetiminin, güç ve yetkilerinin merkezde toplanması yerine, olabildiğince fazla yetki, görev ve fonksiyonların yerel yönetimlere devredildiği ve birçok devlet fonksiyonlarının yerinden yönetim esasına göre gerçekleşebileceği bir devlet anlayışı" ülkede hakim kılınmalıdır.

"Yerel yönetim" başlıklı bölüm ise 21. yüzyılın bir yönüyle küreselleşme çağı, bir yönüyle de yerelleşmenin devlet içinde ağırlığının arttığı bir çağ olduğu yönünde keskin bir yorum ile başlamaktadır. Yerel yönetimlere yönelik sıralanan hedefler Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Türkiye tarafından çekince konulan maddelerini kapsamaktadır. Bunlardan ilki, yerel yönetimlerin kendi gereksinimlerine uygun yönetim biçimleri geliştirme yetkisine sahip olmalarıdır. Şart'ın 6. maddesinin 1. fıkrasında (6/1) yer alan bu hüküm, Türkiye'nin yasalarca belirlenmiş olan tek tip örgütlenme yapısının değiştirilmesini gerektirir. Fakat AKP çıkardığı yerel yönetim yasalarında böyle bir düzenleme gerçekleştirmemiştir.

Önemli bir diğer hedef yerel yönetimlerin yeterli düzeyde ve çeşitlilikte mali güç sahibi olmasıdır. Şart'ın Türkiye tarafından onaylanan 9/1 fıkrası yerel yönetimlerin alternatif gelir kaynaklarının yaratılmasını destekler. Her dönemin parti programlarında gördüğümüz yerel yönetimlerin mali yönden güçlenmesi ile ifade edilen devlet yardımları ve vergilerin artırılmasıdır. Bu dönemdeki mali güçlenme ise işletme mantığına dayanan hizmet sunumları ve dolayısıyla şirketleşmedir. Bu anlayışta yerel yönetimler, şirketleşme yoluyla yaratacağı kaynaklar sayesinde mali olarak güçleneceklerdir. Bunun yanı sıra yerel yönetimlere kendileri ile ilgili düzenlemelere gidilmeden önce uygun şekilde danışılması (4/6), yargı yoluna gidebilme hakları (11) ve üzerlerinde gerçekleştirilen denetim ve gözetimin korunan çıkarlar ile orantılı olması (8/3) gibi şartta Türkiye'nin çekince koyduğu diğer hükümlerinde gerçekleştirilecek düzenlemelerle birlikte hayata geçirileceği belirtilmiştir.

Yerel yönetimlerin ülkenin asıl yönetim birimi olmasını hedefleyen programın birçok yerinde, merkezi yönetimin üstlenmiş olduğu hizmet alanlarındaki yetkilerin yerel yönetimlere devredileceği öngörülür. Bunlardan en tartışma yaratanı eğitim alanındadır. Eğitim hizmetlerinin merkezi yönetimin taşra teşkilatları ve yerel yönetimlere aşamalı olarak devredilmesi isteği söz konusudur. Nitekim 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Yasası'nda okul öncesi eğitim hizmetlerinin yönetimlerce görülebileceği hükmü yer almıştır. Fakat Anayasa Mahkemesi, 2007 yılında aldığı karar ile bu hükmü iptal etmiştir. Yine bu yasada yer aldığı şekilde yerel yönetimlere verilen yetki ve görevlerin tek tek sayılması yerine, merkezi yönetimin üstlenmediği tüm işlerde yerel yönetimlerin yetkili olduğu hükme bağlanmıştır. Anayasa Mahkemesi bu hükmü de, yerel yönetimlere genellik ilkesinin verilemeyeceğini belirterek anayasaya aykırı bulmuştur. [5]

Neo-liberal politikalara programında sıkça yer veren bir başka parti de Demokratik Toplum Partisi (DTP)'dir. DTP, programını, neo-liberal politikaların ülkede özerkleşmeyi ve demokratikleşmeyi sağlayabileceği düşüncesini benimseyerek hazırlamıştır. Yerel yönetimlere ilişkin temel ifadesi "katı merkeziyetçiliğe karşı katılımcı demokratik özgür yerel yönetimler"dir.

DTP programı ile birlikte en son Osmanlı döneminde yaşanan adem-i merkeziyet tartışmaları bir kez daha ortaya çıkmıştır. Programda; "merkezin vesayetine son verilerek yerinden yönetim ilkesine uygun, merkez karşısında özerk bir konum kazanmaları sağlanacaktır. Böylece anayasada düzenlenecek geniş yetki devri ile birlikte idari açıdan temel yönetim organları haline dönüştürüleceklerdir. Yerel yönetimlere, merkezi yasalarla çelişmemek

üzere görev alanlarıyla ilgili konularda yasama yetkisi verilecektir" denilmektedir. Yerel yönetimlere verilecek özerklikler ve yasama yetkisi yerel devlet fikrini akla getirmektedir. Marksist ideolojinin düşüncesi olarak yerel devlet, DTP'nin kendini koyduğu ideolojik konumlanmaya uygun düşmektedir. Böylece neo-liberal dönemde Türk siyasal partileri açısından ender olarak bir ideolojik farklılık ortaya konulmuş olur. Anayasal yönetim ilkelerine aykırı olmakla birlikte programda belirtilen bu yönetim sisteminde yerel güvenlik, ulaşım, gümrük ve dış ilişkiler dışındaki tüm hizmetlerin merkezi yapıdan, yetki devri ve paylaşımı yöntemleriyle yerel yönetimlere devredilmesi ve buna uygun yetki ve sorumlulukların tanınması öngörülmektedir. Bu modelde merkezi yönetim koordinasyon ve planlamayı, yerel yönetimler ise hizmetlerin sunulmasını üstlenmektedir.

Mali yönden ise yerel devlet fikrine uygun olarak yerel vergilerin toplanması ve vergi oranlarının belirlenmesinde yerel yönetimlerin merkezi yönetim ile eşgüdüm içinde çalışması hedeflenmektedir. Bu sayede yerel yönetimlerin birer yerel iktidar haline getirecek yerel düzenlemelere gereksinim olduğu söylenmektedir.

DTP programında değinilmeyi gerektiren son fikir ise yerel yönetimlerin Türkiye'nin çok kültürlü, çok kimlikli ve değişik inanç sahiplerine göre yapılandırılmasıdır. Çok dilli, çok kültürlü belediyecilik düşüncesi çeşitli DTP'li yerel yönetimlerce uygulanmaya çalışılmıştır. Diyarbakır Sur belediyesi bu uygulanmasının bir sonucu olarak Danıştay'da yargılanmış ve meclisi feshedilmiştir.

Genel olarak incelendiğinde DTP programında neo-liberal politikaların kabul edildiği görülmektedir. Fakat bu kabulün ardında AKP'de olduğu gibi ideolojik bağlılık yerine fayda yatmaktadır. Talep edilen özerkliklerin konjonktür sayesinde neo-liberal politikalara uygun düşmesi programa da yansıyan bu örtüşmeyi yaratmıştır.

CHP'nin 2008 yılında hazırladığı programa bakıldığında diğer partilere paralel şekilde neo-liberalizm etkisi görülmektedir. Bununla birlikte politikaların ele alınma ya da gerçekleştirilme biçiminde bir farklılık söz konusudur. Özellikle AKP'nin 6 yıllık iktidar süresinde gerçekleştirmiş olduğu politikalara bir tepki vardır. CHP programı, neo-liberalizmden sapmadan AKP'ye alternatif bir politika üretme isteği ile oluşturulmuştur. Örneğin kamu yönetimi reformunun gerekliliği konusunda bir itiraz yoktur. Aynı şekilde reformun temelini oluşturan yerel yönetim düzenlemelerinin varlığı da benimsenmektedir. Karşı çıkılan nokta, bu değişikliklerin içeriğine yöneliktir. Daha ulusalcı bir perspektiften bakarak farklı bir neo-liberal devlet yönetimi modeli oluşturulmak istenmektedir.

Öncelikli olarak, son dönemde sıkça tartışılan "yerinden yönetim" kavramı yeniden yorumlanmıştır. Kavramın bir yerel iktidar anlamı taşımadığı, yerel demokrasinin kurucu unsuru olarak algılanması gerektiği belirtilmiştir. Yerel yönetimler, üniter devlet yapısını bozmayacak şekilde merkezi yönetimin rakibi değil, tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Bu kabulun altında kuşkusuz ayrılıkçı akımlar ile laik düzeni tehdit eden gerici akımların son dönemde yerel yönetimlere yoğun ilgi gösterdiği fikri yatmaktadır. Yeni yerel yönetim düzeninin, laik cumhuriyeti, ülke bütünlüğünü, çoğulcu demokrasiyi, örgütlü toplumu, bireyin gelişmesini, fırsat eşitliğini, insan haklarının güvence altına alınmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi hedeflenmektedir.

CHP'nin programında yer verdiği yerel yönetim reformunda birçok konu ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Belli bir sistematiği olmamakla birlikte özellikle AKP'nin hazırladığı yerel yönetim yasalarının uygulamada yarattığı sorunlar ve bunun yanında Türk yerel yönetim sisteminin kronikleşmiş sorunları ele alınır. Yerel yönetimlere aktarılacak olan hizmetler bu sorunlardan biridir. Daha önce değindiğimiz AKP ve DTP programlarında olduğu gibi bu programda da merkezi yönetimin yerel yönetimlere birçok konuda yetki ve görev devri savunulmaktadır. Ancak devredilen yetki ve görevlerin sınırlarının net çizilmesi, hangi ölçütlere göre hangi yetki ve görevlerin devredileceğinin yasalarda sıralanması gerekliliği üzerinde durulur. Ayrıca 1580 sayılı eski Belediye Yasası'ndaki gibi yerel yönetimlere devrin nüfus ölçütü esas alınarak yapılmasının hizmetlerde etkinlik sağlayacağına vurgu yapılır.

Programı, salt bir neo-liberal politikalar metni olmaktan çıkaran örnekler yerel yönetimlerin üstlenecekleri çeşitli sosyal hizmetlerin belirtilmesi

iken neo-liberal politikaların ağır bastığı konular ise daha çok katılıma ve maliyeye ilişkindir. Katılımcılık konusunda yerel yönetimlerin seçilmiş meclislerinin yeterli olmadığı öne sürülür. Danışma meclisleri, kent meclisleri ve semt konseyleri gibi kavramlar sayesinde yönetimin çok aktörlü hale getirilmesi hedeflenmektedir. Meslek odaları, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin temsilcilerinden oluşan bu yapıların aldıkları kararların yerel yönetim meclislerinde gündeme alınması gereği ifade edilmektedir. Yönetişim anlayışının birer yansıması olan bu yapıların gerçekte etkiliği tartışmalıdır. Diğer parti programlarında da buna benzer yapıları öngören konular yer almaktadır. Neo-liberalizmin özellikle istediği meclis ve konseylerin gerçekte demokratik yapıya katkısı sınırlıdır. Mali açıdan ise yerel yönetimlere ilişkin olarak diğer partilerle bir farklılaşma yoktur. Yerel yönetimlere yapılacak devlet yardımlarının yanı sıra kendi kaynaklarını geliştirmesi için, bir takım düzenlemelere gereksinim olduğu söylenmektedir. Yerel yönetimlerin şirketler aracılığıyla ekonomik girişimde bulunarak kaynak yaratması istenerek birer piyasa aktörü olmaları desteklenmektedir. Sosyal demokrat ideolojiye sahip bir parti açısından bu durumun savunulması, Türkiye'deki neo-liberal politikaların etkisini gösteren çarpıcı bir örnektir.

Programda ayrıca yerel yönetimlere yönelik bir model ortaya konulmuştur. Buna göre, ilerleyen yıllarda ülke coğrafyasının tamamı belediyeye dönüştürülecektir. Köyler birleştirilerek "kırsal belediye" adlı yeni bir belediye türü oluşturulacak, tek tip düzen terk edilerek yeni bir belediye modeli yaratılacaktır. Turizm bölgelerine özel yeni belediye düzenlemeleri yaşama geçirilecektir. Kırsal bölgelerdeki küçük belediyeler ve nüfusları yaz ve kış mevsimleri arasında büyük değişim gösteren turizm bölgelerindeki belediyeler için özel düzenleme yapılması isteği, uygulamada en çok sorunla karşılaşılan iki alanın tespiti olarak kuşkusuz CHP programının yerel yönetimler açısından en önemli özelliğini ortaya koyar. Bunların yanında 1994 tarihli programlarında metropol alanlarının yönetimi açısından büyükşehir belediyeleri ve İstanbul için "dünya kenti" ideali düşünceleri yeni programda da aynen korunmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğin CHP programı, bir yandan sosyal demokrat ve ulusalcı kimliğini korumaya çalışırken diğer yandan neo-liberalizmin etkisinden kurtulamamış bir görüntü çizmektedir. Bu ikili yapı yerel yönetim politikalarını etkilemiş, sonuçta ideolojik açıdan melez bir programın oluşmasına yol açmıştır.

Değerlendirme

Türkiye'deki siyasi partilerin yerel yönetimlere nasıl yaklaştıkları sorusu bir çırpıda cevap verilebilecek bir soru değildir. Siyasi partilerin, ideolojiler skalasında kendilerini konumlandırdıkları yer (sağ veya sol) ile bu yere uygun yerel yönetim anlayışı çoğu zaman birbirini tutmamaktadır. Fakat asıl sorun, Türkiye'de siyasi partilerin, benimsedikleri siyasal ideolojilerin yerel yönetim anlayışını reddetmeleri değil; çalışmanın ikinci bölümde de değinildiği üzere, hangi siyasi partilerin gerçekte hangi siyasal ideolojiyi temsil ettiğinin belirsiz oluşudur. Aynı siyasi parti, kimi siyaset bilimcilere göre sağ ideolojide yer alırken, kimilerine göre ise sol ideolojinin temsilcisi olarak değerlendirilebilirler. Kuşkusuz bu partilerin sosyal taban odaklı değil, lidere odaklı politikalar benimsemesi ile açıklanabilir. Böyle bir ortamın olduğu Türkiye'de tahmin edilebileceği gibi partilerin yerel yönetim politikaları belli bir istikrardan yoksun ve kestirim yapmaktan uzaktır.

Siyasi partilerin yerel yönetimler konusundaki öngörülemezliğinin bir diğer sebebi ise dışsal etkilerdir. Partilerin politikaları çoğu zaman ülke dışından gelen baskılardan etkilenmektedir. Özellikle iktidara gelen partiler, uluslararası konjonktürün etkisi altında kalırlar. Örneğin çok partili hayat döneminde dünyadaki refah devleti politikalarının bir sonucu olarak "belediye devletçiliği" fikri partiler tarafından kabul edilmişken, 1980 sonrası dönemde dünyayı etkisi altına alan neo-liberal politikaların bir sonucu olarak "belediye işletmeciliği" fikri ön plana çıkmıştır.

Başka nedenleri de bulunmakla birlikte, Türkiye'de siyasi partilerin ideolojik olarak konumlanmaları konusundaki sıkıntı ile uluslararası baskıların parti politikalarının şekillenmesi üzerindeki etkisi siyasi partilerin yerel yönetim politikalarını belirsiz kılmaktadır. Bu belirsizlikler içinde, yazılı metinler olarak parti programları, partilerin çeşitli

tarihsel dönemlerde yerel yönetimlere nasıl yaklaştıklarını ve bu yaklaşımlardaki değişimleri ortaya koyan net kanıtlar olmaktadırlar.

Osmanlı döneminde parti programlarının yerel yönetimlere ilişkin hükümleri "adem-i merkeziyetçilik" kavramı etrafında şekillenmiştir. Henüz tecrübesiz olan siyasi partiler ve oldukça yeni olan Türk yerel yönetim sistemi birleşince parti programlarında ortaya derin bir düşünsel tartışma konamamıştır. İmparatorluğun çöküşten kurtulması için kurulacak yeni sistemin nasıl yapılandırılacağı ve yerel yönetimlerin yeni sistemde ne tür bir rol alacakları programların yerel yönetimlere ilişkin görüşlerini oluşturmuştur. Bu dönemde yerel yönetimlerin sorunlarından ziyade yapısı ön plandadır.

Cumhuriyetle beraber oluşan tek parti döneminde adem-i merkeziyet tartışmaları sona ermiştir. Bu dönemde parti programlarında yerel yönetimlere oldukça sınırlı bir yer ayrılmıştır. Sarsılmaz bir hükümet otoritesi oluşturularak yerel yönetimler merkezin bir uzantısı şeklinde algılanmışlardır. Yerel yönetimler parti programlarında yer almamalarına karşın, yapılan düzenlemelerle sürekli olarak geliştirilmeye ve etkin hale getirilmeye çalışılmıştır.

Çok partili hayata geçişten 1980'e kadar olan süreç, yerel yönetimler açısından bir olgunlaşma süreci olarak ifade edilebilir. Bu dönemde, milliyetçi, sosyalist ve muhafazakar partilerin kurulmasıyla birlikte siyasal açıdan ideolojik bir çeşitlenme ortaya çıkmıştır. Fakat bu çeşitlenme yerel yönetim anlayışının parti programlarına yansımasına yol açmamıştır. Siyasal çeşitlenmenin dolaylı bir sonucu olarak yerel yönetimlerin merkezi yönetim ile farklı partilerden olmasının yarattığı çatışma, yerel yönetim fikrini kuvvetlendirmiştir.

1945 yılı ile başlayan demokratikleşme sürecinde parti programlarına bakıldığında hangi ideolojiden olursa olsun merkeziyetçilik düşüncesinden vazgeçilmemiş ancak yerel yönetimlerin etkinleştirilmesi düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. 1960 yılında hazırlanan yeni anayasa ile birlikte, ülke siyasi ve yönetsel olarak yeni bir döneme girmiş olsa da parti programlarında yerel yönetimler açısından böyle bir değişim yaşanmamıştır. 1970'lere gelindiğinde ise merkez-yerel iktidar çatışmaları "sivil toplum kuruluşu olarak yerel yönetimler" düşüncesini doğurmuştur. Toplumcu belediyecilik anlayışı sonucunda yerel yönetimler, kendilerini salt hizmet sunumu ile sınırlandırmamışlar, olanakları ölçüsünde toplumsal sorumluluklar üstlenmeye başlamışlardır.

1980'li yıllarda hem sağ hem de sol ideolojideki partilerin neo-liberalizmin etkisinde kaldığı görülmektedir. Neo-liberalizmin temel kavramları olarak özelleştirme, minimal devlet, işletmecilik ve çok aktörlülük parti programlarında yer almaya başlamıştır. Geçmiş yıllara kıyasla yerel yönetimlerin mali kaynaklarına sıkça vurgu yapılmıştır. Devlet yardımlarının yanı sıra yerel yönetimlerin kendi gelirlerinin yaratılmasına özel bir önem verilmiştir. Kuşkusuz neo-liberal anlayışa uygun olarak yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerin işletme mantığına dayalı olarak kar getirmesi amacı bunun en önemli sebebidir.

2000'li yıllar ise yerel yönetimler açısından "neo-liberal dönem" olarak adlandırılabilir. Bu tarihe kadar parti programlarında görmeye alışık olduğumuz "merkezi yönetime ait görevlerin bir kısmının yerel yönetimlere devri" ifadesi, "merkezi yönetime verilmeyen tüm hizmetlerin yerel yönetimlere bırakılması" şekline dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile neo-liberalizmin yerel yönetimlere verdiği önemin bir göstergesidir. Parti programlarında yerel yönetimler için birden çok maddeden oluşan başlıklar ayrılmaya başlanmıştır. Kamu yönetimine ilişkin düzenlemeler yerel yönetimler ekseninde şekillenmiş ve bu düzenlemelerin sonucunda yerel yönetimlerin devlet yönetiminde temel birimler haline gelmesi fikri öne çıkmıştır.

DİPNOTLAR

1- Kimi görüşlere göre Türkiye'de partileşme 19. yy'ın ortasında başlarken, hakim yazın sürecin Demokrat Parti'nin kuruluşu ile başladığını iddia eder.

2- Türkiye'de siyasi partilerin konumlanması konusunda ayrıntı için bknz; Şerif Mardin "Türkiye'de Toplum ve Siyaset", Çağlar Keyder "Türkiye'de Devlet ve Sınıflar", Niyazi Berkes "Türkiye'de Çağdaşlaşma", Füruzan Hüsrev Tokin "Türkiye'de Siyasi Partilerin ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965".

3- "Belediye devletçiliği", Türkiye'de devletçilik politikasının yerel yönetimlere yansımasıdır.

"Beledileştirme" olarak da adlandırılan bu politika, yerel kamu hizmetlerinin, imtiyazlı şirketlerin elinden alınarak büyük oranda yerel yönetimlere ve bunların kurduğu işletmelere devredilmesini ifade eder.

4- Bu durumun tek istisnası büyük yerleşim yerlerinin yönetimi için 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı "Büyükşehir Yönetimleri Hakkında Yasa"dır.

5- 24/1/2007 tarihli ve E. 2005/95, K. 2007/5 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı.

KAYNAKLAR

Aksoy, A. Ş. (1998). Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimi: Eleştirel Bir Yaklaşım, Çağdaş Yerel Yönetimler, TODAİE Yatını, 7 (1): 3-13.

Aktan, Ç. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, Amme İdaresi Dergisi, TODAİE Yayını, 28 (1): 3-32.

Alada, A. (2001). Türkiye'de Belediye'nin 70 Yıllık Tarihine Kronolojik Bir Bakış: 1930-2000, Prof. Dr. Cevat Geray'a Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.

Altaban, Ö. (1990). 1960-1973 Dönemi Belediyeciliğine Genel Bakış, içinde Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara: Metropol İmar AŞ ve İULA-EMME.

Bozbeyli, F. (1970). Parti Programları (Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler), İstanbul: Ak Yayınları

Cockburn, C. (1980). The Local State (Management of Cities and People), London: Pluto Press.

Çitçi, O. (2005). Yerel Seçimler Coğrafyası: 1963-1999, Ankara: TODAİE.

Çitçi, O. (ed) (2001). Yerel Seçimler Panoraması: 1963-1999, Ankara: TODAİE.

Geray, C. (1990). Belediyelerin Hızlı Kentleşmeye Yenik Düştüğü Dönem (1945-1960), içinde Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara: Metropol İmar AŞ ve İULA-EMME.

Güzelsarı, S. (2003). Neo-Liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli, Amme İdaresi Dergisi, TODAİE Yayını, 36 (2): 17-34.

Güler, B. A. (2006). Yerel Yönetimler, Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi

Gyfort, J. (1985). The Politics of Local Socialism, London: George Allen&Unwin Publishers Ltd.

Hamamcı, C. (1990). 1930-1946 Tek Parti Dönemi Belediyeciliği: Genel Bakış, içinde Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara: Metropol İmar AŞ ve İULA-EMME.

Keleş, R. (2009), Yerinden Yönetim ve Siyaset (6. Baskı), Ankara: Cem Yayınevi.

Keyder, Ç. (2001). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Küçükömer, İ. (2002). Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma (3. Baskı), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). Türkiye'de Toplum ve Siyaset (2. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Sencer, M. (1971). Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul: Geçiş Yayınları.

Şengül, T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Şimşek, M. C. (1993). Yeşiller, İstanbul: Der Yayınları.

Tekeli, İ. (2009). Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tökin, F. H. (1965). Türkiye'de Siyasi Partilerin ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965, İstanbul: Elif Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1995). Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul: Arba Yayınları.

Turan, A. E. (2008). Türkiye'de Yerel Seçimler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tural, E. (2004). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları, Amme İdaresi Dergisi, TODAİE Yayını, 37 (4): 57-82.

Warren, M. (1986). Bourgeois Theories of Local Government, Political Studies, 36: 1-18.

Wickwar, H. (1970). The Political Theory of Local Governments, Columbia: University of South Carolina Press.

Yıldırım, S. (1990). Yerel Yönetim ve Demokrasi, içinde Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara: Metropol İmar AŞ ve İULA-EMME

Zeka, N. (1989). Batı Almanya'da Alternatif Hareket, İstanbul: Metis Yayınları.

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Programı, 1906

İttihat ve Terakki Fırkası Programı, 1908

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Programı, 1911

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı, 1924

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1935

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1947

Demokrat Parti Programı ve Tüzüğü, 1951

Millet Partisi Programı ve Tüzüğü, 1948

Adalet Partisi Programı ve Tüzüğü, 1961

Türkiye İşçi Partisi Programı, 1961

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1965

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1976

Anavatan Partisi Programı, 1983

Doğru Yol Partisi Programı, 1983

Refah Partisi Programı, 1983

Sosyaldemokrat Halkçı Parti Programı, 1985

Milliyetçi Hareket Partisi Programı, 1993

Demokrasi Partisi Programı, 1991

Liberal Demokrat Parti Programı, 1994

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1994

Adalet ve Kalkınma Partisi Programı, 2001

Demokratik Toplum Partisi Programı, 2005

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 2008